

Prevladavanje zdravstvenih tegoba hrvatskih ratnih zarobljenika u Domovinskom ratu (1991. – 1995.): reumatološki aspekti

Prim. dr. sc. Ladislav Krapac

Hrvatska akademija medicinskih znanosti, Zagreb

E-mail: lado.poliklinikavg@gmail.com

Sažetak

Tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.) u susjednoj državi koja je okupirala trećinu Republike Hrvatske organizirani su koncentracijski logori za hrvatske ratne zarobljenike (HRZ). U tu svrhu korišteni su zatvori u Beogradu, Nišu i Mitrovici, ali i novootvoreni logori u Vukovaru, Begejcima i Stajićevu. U njima su zlostavljani hrvatski branitelji kao ratni zarobljenici, ali i civilno stanovništvo iz okupiranih područja. Cilj ovog rada bio je istražiti udio HRZ koji su nakon zlostavljanja u koncentracijskim logorima prijavili tegobe lokomotornog sustava i reumatske bolesti te kako su im vjera i žrtvovanje za bližnjega pomogli u prevladavanju posljedica zlostavljanja. Krajem 1991. provedena je prva razmjena od 1 458 zarobljenika, a polovicom 1992. još njih 268. Ti su HRZ uz fizičko zlostavljanje i izgladnjivanje bili smješteni u nehumanim sanitarnim i klimatskim uvjetima. Prvi medicinski pregled tih HRZ obavljen je u Klinici za infektivne bolesti „Dr. Fran Mihaljević“ u Zagrebu, a zatim u pojedinim specijalističkim ambulantomama. U reumatološkoj ambulanti Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada u Zagrebu, zbog tegoba lokomotornog sustava tijekom 1992. pregledali smo 355 HRZ. Bolesti lokomotornog sustava dijagnosticirali smo u čak 247 (70 %) HRZ. Samo 16 (4,5 %) HRZ nije udarano tijekom boravka u koncentracijskim logorima, a čak 226 (63,7 %) i po više dijelova tijela. Za 259 (73 %) HRZ predložili smo liječenje, a za 78 (22 %) umirovljenje zbog djelomične ili potpune invalidnosti. Tijekom pregleda kod većine HRZ uočena su vanjska obilježja religioznosti (krunica, katolički križ ili pravoslavni krst te razne tetovaže – kod muslimana polumjesec, a kod židova Davidova zvijezda). Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su HRZ nakon zlostavljanja u logorima tijekom Domovinskog rata češće imali tegobe lokomotornog sustava i reumatske bolesti, iako im je prosječna dob ($26,6 \pm 6,6$ godina) bila manja od ispitanika poredbene skupine ($34,6 \pm 10,2$ godina). Uz to, HRZ su navodili da im je vjera i žrtvovanje za bližnjega pomoglo u prevladavanju posljedica zlostavljanja u koncentracijskim logorima tijekom Domovinskog rata.

Ključne riječi: Domovinski rat, hrvatski ratni zarobljenici, reumatske bolesti, srpski logori, vjera

Overcoming health issues faced by former prisoners of war during the Croatian Homeland War (1991–1995): rheumatological aspects

Summary

During the Croatian Homeland War (1991–1995), concentration camps holding Croatian prisoners of war (POWs) were organized in the neighboring country of Serbia, which had occupied one third of the Republic of Croatia. Newly opened camps in Vukovar, Begejci and Stajićevo were used for this purpose, as well as prisons in Belgrade, Niš and Mitrovica, where Croatian military POWs as well as the civilian population of the occupied territories were subjected to abuse. The aim of this work was to investigate the proportion of POWs who reported complaints of the locomotor system (LMS) and

rheumatic diseases after having endured abuse in concentration camps, and how faith and sacrifice for their neighbor helped them overcome the consequences of the abuse. At the end of 1991, the first exchange of 1,458 POWs was carried out, and another 268 were exchanged in mid-1992. In addition to physical abuse and starvation, these Croatian prisoners were housed under inhumane sanitary and climatic conditions. The first medical examinations of Croatian POWs were performed at the Dr. Fran Mihaljević University Hospital for Infectious Diseases in Zagreb, and subsequently at some specialized clinics. At the rheumatology clinic of the Institute for Medical Research and Occupational Medicine in Zagreb, we examined 355 former Croatian POWs in 1992 who presented with LMS symptoms. We diagnosed LMS diseases in as many as 247 (70%) of the POWs. Only 16 (4.6%) of the Croatian POWs were not affected, while 226 (63.7%) were afflicted in several parts of the body. We proposed treatment for 259 (73%) of the Croatian POWs and disability retirement for 78 (22%). During the examination, we noticed external signs of religiosity in the majority of the Croatian POWs (rosaries, Catholic crosses, Orthodox crosses and various tattoos—Muslims had crescents and Jews had Stars of David). The results of this research show that after being abused in the camps during the Croatian Homeland War, POWs had more frequent LMS complaints and rheumatic diseases, even though their average age (26.6 ± 6.6 years) was lower than the subjects of the comparison group (34.6 ± 10.2 years). In addition, the Croatian POWs stated that their faith and sacrifice for their neighbor helped them overcome the consequences of the abuse they had endured in the concentration camps.

Keywords: Croatian Homeland War, prisoners of war, religion, rheumatic diseases, Serbian camps

Uvod

Aktivnim epidemiološkim pristupom u sklopu praćenja općeg morbiditeta na slučajno odabranim uzorcima populacije u Hrvatskoj (1,2), medicinski utemeljenim dokazima istraživane su u razdoblju od 1972. do 1978. i bolesti lokomotornog sustava (3-5). Standardiziranim pregledom i upitnikom bilježile su se i stupnjevale reumatske bolesti. Studijom su bili zahvaćeni stanovnici primorske, ali i kontinentalne Hrvatske. Tako su prikupljeni vjerodostojni podatci ne samo o morbiditetu ozljedama već i navikama, provođenju slobodnog vremena stanovnika mlađe (dob 22 – 41 godina) i srednje (dob 38 – 57 godina) životne dobi iz Slavonije (5). Tada se nije moglo pretpostaviti da će te promatrane skupine stanovnika Vinkovaca i okolnih sela Otok i Markušica kasnije poslužiti kao poredbena skupina u istraživanju zdravstvenih tegoba stradalnika Domovinskog rata.

Naime, obrambeni Domovinski rat u Hrvatskoj (1991. – 1995.) najžešće je zahvatio upravo područja istočne Slavonije, posebice gradove Ilok i Vukovar. Tijekom Domovinskog rata u susjednoj državi koja je okupirala

trećinu Republike Hrvatske organizirani su koncentracijski logori za hrvatske ratne zarobljenike (HRZ). U tu svrhu korišteni su zatvori u Beogradu, Nišu i Mitrovici, ali i novootvoreni logori u u gradu Vukovaru i okolici nakon pada Vukovara 18. studenoga 1991., te novi logori otvoreni u stajama zapuštenih stočarskih farmi u Begejcima i Stajićevu na području Srbije. U njima su zlostavljani hrvatski branitelji kao ratni zarobljenici, ali i civilno stanovništvo iz okupiranih područja, pa i djeca. Nedugo zatim za proširenje tzv. istrage na hrvatskim zarobljenicima, okupatorska vojska koristila je „s sofisticirane“ torture i u zatvorima u Mitrovici, Beogradu i Nišu (Slika 1) (6–8). Zatočnici u drugim logorima (npr. Manjača u Bosni i Hercegovini te Kambor, Morinj u Crnoj Gori), ali i logorima na području Hrvatske u tzv. Srpskoj Krajini (Knin, Glina, Petrinja) tada nam nisu bili dostupni.

Cilj ovog rada bio je istražiti udio HRZ koji su nakon zlostavljanja u koncentracijskim logorima prijavili tegobe lokomotornog sustava i reumatske bolesti te kako su im vjera i žrtvovanje za bližnjega pomogli u prevladavanju tih posljedica.

Slika 1. Koncentracijski logori i zatvori u Hrvatskoj i Srbiji u kojima su organizirano zlostavljani hrvatski ratni zarobljenici i civilni zatočnici tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.)

Figure 1. Concentration camps and prisons in Croatia and Serbia where Croatian prisoners of war and civilian detainees were subjected to abuse during the Croatian Homeland War (1991–1995)

Metode rada

Zaslugom Vlade Republike Hrvatske u prosincu 1991. i 15. kolovoza 1992. realizirane su dvije velike razmjene hrvatskih ratnih zarobljenika u Domovinskom ratu (1991. – 1995.). Medicinski pregledi oslobođenih branitelja počeli su početkom 1992., a prvi pregledi obavljeni su u Klinici za infektivne bolesti „Dr. Fran Mihaljević“ u Zagrebu, a zatim u pojedinim specijalističkim ambulancama drugih bolnica i klinika (9). Ovisno o tegobama i dijagnosticiranim bolestima, HRZ su zadržani na liječenju ili usmjereni na daljnju zdravstvenu obradu internistima, neurolozima, psihijatrima i reumatolozima. U ovom su radu obrađeni HRZ s tegobama i/ili bolestima lokomotornog sustava koji su pregledani i obrađeni u reumatološkoj ambulanti Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada u Zagrebu. Za kontrolnu skupinu korišteni su podaci o ispitanicima obuhvaćenim istraživanjem skupine stanovnika Vinkovaca i okolnih sela Otok i Markušica prije Domovinskog rata koji su imali slične tegobe i/ili bolesti te bili slične životne dobi (3–5).

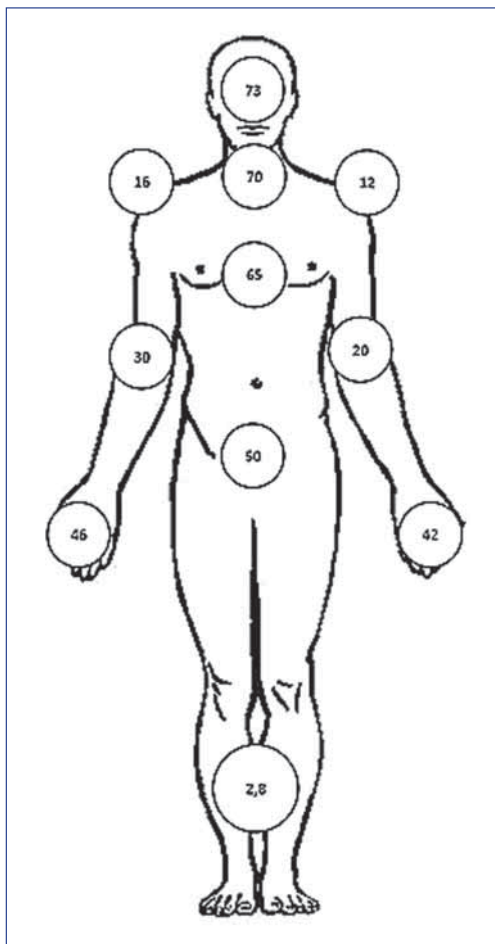
Rezultati

Prvomrazmjenom HRZ krajem 1991. oslobođeno je iz koncentracijskih logora 1 458 HRZ u dobi od $26,4 \pm 6,6$ godina, a sredinom 1992. još njih 268, ukupno njih 1726. Među razmijenjenima su bile dvije žene, a ostali su bili muškog spola, od čega 586 (34 %) vojnika i 1140 (66 %) civila. Iz anamnestičkih podataka doznalo se da su ti HRZ uz fizičko zlostavljanje i izgladnjivanje bili mučeni smještajem u nehumanim sanitarnim i klimatskim uvjetima. Iz anamneze smo saznali da je prva skupina HRZ u logorima Stajićevo i Begejci jedva preživjela veliku hladnoću, ispod -15 oC, koja je polovicom prosinca 1991. zabilježena u tom dijelu Srbije. To se osobito manifestiralo cjelodnevnim prisilnim sjedećim položajem zatočenika u hladnim stajama. Nakon intervencije Međunarodnoga crvenoga križa, ti su HRZ razmješteni po zatvorskim ustanovama u Srbiji (6, 8, 10).

Samo 16 (4,5 %) HRZ nije navelo da je mučeno udarcima u tijelo, dok ih je čak 226 (63,7 %) udarano i po više dijelova tijela, pa i višekratno. Najčešće udarani dijelovi tijela bili su glava

(73 %), vratna kralježnica (70 %), torakalna kralježnica (65 %), lumbalna kralježnica (50 %) te desna šaka (46 %). Čestota ostalih udaranih dijelova tijela prikazana je na Slici 2.

Slika 2. Čestota udaranih dijelova tijela hrvatskih ratnih zarobljenika tijekom Domovinskog rata izražena u postotcima (neki su udarani i po više dijelova tijela)

Figure 2. Frequency of the body parts of Croatian prisoners of war afflicted, some having received beatings on several body parts, during the Croatian Homeland War (1991–1995)

Njih 450/1726 (26,1 %) navodilo je tegobe i/ili bolesti lokomotornog sustava (LMS), ali je njih 95 (21,1 %) odustalo od daljnje reumatološke obrade zbog obiteljskih razloga ili su smatrali da im zasad nije potrebna. Stoga je u reumatološkoj ambulanti Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada u Zagrebu tijekom 1992. zbog tegoba lokomotornog sustava pregledano 355/450 (78,9 %) što čini 20,6% od svih

razmijenjenih HRZ u ispitivanom razdoblju. Njihova srednja životna dob iznosila je $26,6 \pm 6,6$ godina.

Bolesti lokomotornog sustava dijagnosticirali smo u čak 247 (70 %) HRZ. Najčešće dijagnoze reumatskih bolesti prve skupine HRZ razmijenjenih tijekom Domovinskog rata krajem 1991. godine prikazani su u Tablici 1 iz koje je razvidno da su prevladavale bolesti kralježnice.

Tablica 1. Najčešće dijagnoze reumatskih bolesti prve skupine hrvatskih ratnih zarobljenika razmijenjenih tijekom Domovinskog rata krajem 1991. godine

Table 1. The most common diagnoses of rheumatic diseases among the first group of Croatian prisoners of war exchanged during the Croatian Homeland War at the end of 1991

Bolest / <i>Illness</i>	Učestalost / <i>Frequency</i> N (%)
Lumbosakralni sindrom / <i>Lumbosacral syndrome</i>	104 (42)
Cervikalni sindrom / <i>Cervical syndrome</i>	64 (26)
Torakalni sindrom / <i>Thoracic syndrome</i>	45 (18)
<i>Periarthritis humeroscapularis (PHSC)</i>	27 (11)
Fibromialgije / <i>Fibromyalgia</i>	7 (3)
Ukupno / <i>Total</i>	247 (100)

Za 259 (73 %) HRZ predložili smo liječenje, a za 78 (22 %) umirovljenje zbog djelomične ili potpune invalidnosti. Predloženi načini liječenja prikazani su u Tablici 2, a procjena preostale radne sposobnosti odnosno invalidnosti u Tablici 3.

Tijekom pregleda kod većine su uočena vanjska obilježja religioznosti: krunica, katolički križ ili pravoslavni krst te razne tetovaže – kod muslimana polumjesec, a kod židova Davidova zvijezda. Prema iskazima HRZ, vjera i žrtvovanje za bližnjega pomogli su im u prevladavanju posljedica zlostavljanja u koncentracijskim logorima.

Tablica 2. Predloženi načini liječenja reumatskih bolesti hrvatskih ratnih zarobljenika razmijenjenih tijekom Domovinskog rata krajem 1991. godine

Table 2. Proposed methods for the treatment of Croatian prisoners of war with rheumatic diseases exchanged during the Croatian Homeland War at the end of 1991

Liječenje / <i>Treatment</i>	Učestalost / <i>Frequency</i> N (%)
Medikamentozno / <i>Medication</i>	64 (18)
Fizikalna terapija + medikamentozno / <i>Physical therapy + medication</i>	67 (19)
Samo fizikalna terapija / <i>Physical therapy only</i>	57 (16)
Balneorehabilitacija / <i>Spa rehabilitation</i>	21 (6)
Ostali oblici liječenja / <i>Other forms of treatment</i>	50 (14)
Nije predloženo liječenje / <i>Treatment not recommended</i>	96 (27)
Ukupno / <i>Total</i>	355 (100)

Tablica 3. Procjena radne sposobnosti hrvatskih ratnih zarobljenika razmijenjenih tijekom Domovinskog rata krajem 1991. godine

Table 3. Evaluation of the able bodiedness of Croatian prisoners of war exchanged during the Croatian Homeland War at the end of 1991

Procjena radne sposobnosti / <i>Evaluation of the able bodiedness</i>	Radna sposobnost / <i>Work ability</i> N (%)
Preostala radna sposobnost / <i>Remaining work ability</i>	160 (45)
Daljnje liječenje (bolovanje) / <i>Further treatment (sick-leave)</i>	117 (33)
Djelomična invalidnost / <i>Partial disability</i>	60 (17)
Potpuna invalidnost / <i>Total disability</i>	18 (5)
Ukupno / <i>Total</i>	355 (100)

Rasprava

Rezultati ovog istraživanja pokazali su da su HRZ nakon zlostavljanja u koncentracijskim logorima tijekom Domovinskog rata češće imali tegobe lokomotornog sustava i reumatske bolesti, iako je prosječna dob HRZ ($26,6 \pm 6,6$ godina) bila manja od ispitanici već spomenute usporedne skupine, koji su prosječno bili čak značajno stariji ($34,6 \pm 10,2$ godine). Uz to, HRZ su navodili da im je vjera i žrtvovanje za bližnjega pomoglo u prevladavanju posljedica zlostavljanja u tim logorima.

Uz niz stravičnih psihičkih i fizičkih tortura i maltretiranja, brojna silovanja neovisno o spolu i godinama, neishranjenosti, pothlađenosti i minimuma higijenskih standarda, većina HRZ je preživjela, ali broj umrlih u tim okupatorskim logorima i zatvorima niti danas ne znamo! Prikrivanje broja umrlih i njihove grobove kao i metode zlostavljanja preživjelih HRZ gotovo je pravilo logora, „poslovna tajna“ zlostavljača u prošlosti i sadašnjosti (6-9).

U slučaju Domovinskog rata, mlađa dob i dobro očuvano zdravlje HRZ na početku rata rezultirali su, prema našoj procjeni, čak 45%-tnim očuvanjem radne sposobnosti nakon proživljenog zlostavljanja u logorima. Smatramo da su vjera, molitva i briga za bližnjeg supatnika pridonijeli preživljavanju u tim minimalnim egzstencijalnim uvjetima te prevladavanju posljedica zlostavljanja. Ti nehumani mikroklimatski uvjeti, fizičko zlostavljanje i pothranjenost pridonijeli su izrazitoj manifestaciji reumatskih bolesti u HRZ, posebice izvanzglobnih bolesti ali i fibromialgije (7,8,11,12) koje su inače rijetke u uzorcima opće populacije u Hrvatskoj, slične životne dobi, navika i socijalnog statusa (13-15). To su znanstvene istine iskazane brojkama u ovom i ranijim radovima o reumatskim tegobama i/ili bolestima. S druge strane, okupator je „usavršavao“ metode zlostavljanja koje su bitno smanjivale tjelesnu i psihičku izdržljivost, kao i borbenu i radnu sposobnost zatočenika (6, 13-18)

Dugotrajnost Domovinskog rata, silna ratna razaranja u istočnoj Slavoniji, poplave, suše, epidemije, potresi s izrazitom pauperizacijom zdravstva u materijalnim infrastrukturnim sadržajima i ljudskim resursima onemogućili

su nam planirano detaljnije praćenje u duljem vremenskom razdoblju i uzoraka populacije i preživjelih stradalnika Domovinskog rata.

Zaključak

Preživjeli ratni zarobljenici i dalje su ostali borci u prvim redovima za bolju Hrvatsku. U 45 % ispitanika HRZ utvrđena je povoljna medicinska prognoza i preostala radna sposobnost što im je omogućilo vratiti se uobičajenim radnim aktivnostima nakon povratka iz zarobljeništva i rata. U nadi povratka u Vukovar i slobodnu Hrvatsku, ratni zarobljenici nalazili su snagu i utjehu u euharistiji u sačuvanim ili obnovljenim crkvama. Potpora bližnjih, ponajprije obitelji, ali i Crkve te šire zajednice bila im je neophodno potrebna i u liječenju, ali i boljoj prognozi radnih mogućnosti te unaprjeđenju kvalitete sveukupnog zdravlja. Ovaj rad završavamo porukom sv. Ivana: „Istina će vas osloboditi“ (Iv 8,32).

Literatura

- Pavlović M, Čorović N. An overview of the 1969–2007 follow-up study of chronic diseases and healthy ageing in Croatia and pertinent publications. *Arh Hig Rada Toksikol.* 2009;60:61–68.
- Mimica M, Šarić M, Malinar M, Mađarić M. Prevalencija čestih kroničnih bolesti u našoj populaciji. *Liječ Vjes.* 1977;99:273–277.
- Mimica M, Krapac L, Malinar M. Epidemiološko istraživanje kroničnih reumatskih tegoba i bolesti u našoj populaciji. *Liječ Vjes.* 1980;102:539–552.
- Krapac L, Mimica M. Bolesti lokomotornog sistema u poljoprivrednom stanovništvu. *Arh Hig Rada Toksikol.* 1985;36:371–377.
- Krapac L. Učestalost ozljeda u stanovništvu Hrvatske prije Domovinskog rata. *Fizikalna i rehabilitacijska medicina.* 2001;18:9–15.
- Lončar M, Dijanić Plašć I, Bunjevac T, Henigsberg N, Hrabač P, Groznica I i sur. Self-assessment of well-being as an indicator of quality of life of former war prisoners – A Croatian study. *Collegium antropologicum.* 2011;35:Suppl 1(1):199–204.
- Danneskiold-Samsøe G, Sal G, Bloch I, Lunde I, Genevfk I. Consequences of torture related to the locomotory system U: Health situation of refugees and victims of organized violence, WHO Regional office for Europe. 1988:136–142.
- Henigsberg N, Folnegović-Šmalc V, Moro Lj. Stressor characteristics and post-traumatic stress disorder symptom dimensions in war victims. *Croat Med J.* 2001;42:543–550.
- Begovac J, Jeren T, Kuzman I, Jukić V, Ravlić Z, Andrašević S. Health status of 1458 Croatian prisoners of war, 1991–1992. *JAMA.* 1993;270(5):574–575.
- Skyll G. The physical sequelae of torture. U: Basoglu M, ur. *Torture and its consequences: current treatment approaches.* Cambridge: University Press; 1992. str. 38–55.
- Krapac L, Zvalić M, Bogadi-Šare A, Čorović N. Reumatske tegobe i bolesti uhićenika u domovinskom ratu u Hrvatskoj u 1991. godini. *Reumatizam.* 1992;39:1–5.
- Ivanišević G, Jajić I, Krapac L, Plasaj T. Registar za reumatske bolesti Hrvatske. Prvi rezultati kompjuterske obrade. *Reumatizam.* 1990;37:35–38.
- Krapac L. Disorders of the locomotor system potentialized by maltreatment of prisoners in concentration camps during the war in Croatia: 1991–1992. Usmeno izlaganje na: The Second World Conference on Injury Control; 20. – 23. 5. 1993.; Atlanta, USA.
- Krapac L, Bobinac E, Bogadi-Šare A, Pavlović M, Zvalić M, Zrinščak J. Medical prognosis of the work ability of ex-prisoners of war with disorders of the locomotor system during the war in Croatia 1991–1992. *Acta Med Croat.* 1993;47 Suppl:107–110.
- Krapac L. Rheumatic diseases in prisoners of war during the war in Croatia. *Rheumatology in Europe.* 1995;24(Suppl 3):381.
- Krapac L, Šmalcelj R. Religion and self-sacrifice – influence of the quality of life in chronic patients during the war in Croatia 1991–1992. Usmeno izlaganje na: 8th European Congress of FEAMC; 5. – 9. 6. 1996.; Prague, Czech Republic.
- Krapac L, Dabić S, Marković Đ. Medicinska prognoza radnih mogućnosti ratnih uhićenika s reumatskim tegobama. *Reumatizam.* 1997(Supl);45:101.
- Delija A, Teskera D, Krapac L. Torakalni sindromi u ratnih uhićenika. Usmeno izlaganje na: Simpozij o integralnoj rehabilitaciji s posebnim osvrtom na ozlijeđene u Domovinskom ratu u Hrvatskoj; 19. – 20. 9. 1997.; Zadar, Hrvatska.

“I often say that when you can measure what you are speaking about, and express it in numbers, you know something about it; but when you cannot measure it, when you cannot express it in numbers, your knowledge is of a meagre and unsatisfactory kind; it may be the beginning of knowledge, but you have scarcely in your thoughts advanced to the state of Science, whatever the matter may be.”

Lord Kelvin, 1883.